
ПРОБЛЕМНИ ОБЛАСТИ НА СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ НА ВОЕННОСЛУЖЕЩИТЕ, ОСВОБОДЕНИ ОТ ВОЕННА СЛУЖБА И ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА

ВЕНЕЛИН КР. ТЕРЗИЕВ, СЕВДАЛИНА ИЛ. ДИМИТРОВА

PROBLEM AREAS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF MILITARY PERSONNEL, DISCHARGED FROM SERVICE AND THEIR FAMILIES

VENELIN K. TERZIEV, SEVDALINA I. DIMITROVA

***ABSTRACT:** Dynamic changes in the security environment put military personnel, discharged from service for one reason or another and their families to serious tests. Transiting from military to civilian social medium significantly changes their conditions of life, affecting various aspects of their lives, in the basis of which lie mentality and personality changes of every person, leaving their usual social medium and entering an unfamiliar one. Since research in this field is not so popular, authors of this paper are provoked to explore the factors affecting the mental state of modern Bulgarian servicemen transiting to reserves and their professional adaptation corresponding to the new living conditions and to identify the problem areas of their social and psychological adaptation.*

***KEYWORDS:** military personnel, discharged form service; social adaptation; social and psychological adaptation; social and psychological support.*

Научният и научно-практическият интерес към проблема за адаптацията на човека към различни условия на живот и дейност позволява да се говори не само за многостранност, но и за универсалност на адаптивните явления. За да разгледаме интересуващото ни преди всичко понятие социално-психологична адаптация във връзка с различните гледни точки, трябва да определим и уточним това понятие, като изхождаме от целите и задачите на теоретическото ни изследване.

Прието е социално-психологическата адаптация да се разбира като процес и форма на съгласуване на човека със заобикалящия го свят, като разрешаване на противоречия между определен тип личност (бивш военнослужещ и членовете на неговото семейство) и определен тип социална среда (нови социално-икономически условия и преход към нов вид професионална дейност).

Понякога понятията „приспособяване” и „адаптация” се смесват. Ако в първия случай човек напълно приема условията на създалата се ситуация и пасивно се приспособява към нейните изисквания, то в процеса на адаптацията човек е активен: той анализира, избира, усвоява продуктивни начини и похвати, които помагат за справяне с типични проблеми. Успешността на социалната адаптация, това е добре балансирано съотношение между потребностите на човека и изискванията на социалната среда. При това личността не се „измъква” от сложни жизнени ситуации, не използва стратегията „бягство от проблема”, а творчески и целенасочено преобразува себе си, като създадената жизнена ситуация се използва като възможност за постигане на конкретните цели, за реализиране на основните си претенции. Вместо пасивно очакване на помощ и указания от страни, той сам планира и реализира бъдещето си.

Военните психолози, социолози и икономисти изказват различни мнения относно явлението социално-психологическа адаптация. Трябва да се отбележи, че проблемът за адаптацията те анализират основно в рамките на института на Въръжените сили, на воинския колектив, притежаващи твърде ясна структура и организация, което позволява да се моделират социално-психологическите процеси и явления с по-голяма достоверност, отколкото в гражданското общество.

Социално-психологическата адаптация се определя като придобивка от адаптивната личност на черти от новата група, класа или слой чрез усвояване на нов вид дейност, отношения и начин на живот, специфични за дадената социална среда [2-3].

За да бъде разбрана същността на механизма на социално-психологическата адаптация на личността на офицера или сержанта от запаса, днес един от най-разпространените е моделът на социално взаимодействие на Осипов. Според него социалната среда може да бъде представена в три аспекта.

Първият аспект е като множество индивиди, в основата на чието взаимодействие са едни или други обстоятелства. Вторият аспект разглежда социалната среда като йерархия на социалните позиции (статуси) и социалните роли на личността. И най-накрая третият аспект представлява съвкупност от норми и ценности на тази среда [4].

Изхождайки от дадения подход, механизмът на социално-психологическата адаптация закономерно включва в себе си приспособяването на личността към новата среда на междуличностно взаимодействие чрез формиране на нови качества на личността, усвояване на нови функции в различните сфери на взаимодействие, заемане на ново статусно положение и накрая- усвояване на нови норми и ценности на средата.

Заложената в такъв подход идея предполага, че човек, отдал по-голямата част от съзнателния си трудоспособен живот при много специфични, а понякога и екстремални условия, трябва да измени поведението си така, че да се слее с основната маса хора. Под „основна маса” се подразбира умерено мнозинство хора, които като цяло се придържат към сходни възгледи относно това, какво поведение е социално приемливо и какво не.

Недостатъкът на такъв подход, според известния американски изследовател Б.Колодзин, е че „социалната адаптация едва ли ще помогне на човек, прекарал дълго време в екстремални условия, да си върне душевния покой и радостта от живота. Такъв подход може да внуши на излезлия от въръжените сили, че за да оздравее, той трябва да промени поведението си, за да стане като всички „нормален”, т.е. да престане да действа, да мисли и да чувства по своему, „не като всички”. Фактически този подход предлага да се лекуват симптомите на заболяването, а не неговата причина и целта на такова лечение трябва да бъде не здравето, а съответствието на общоприети норми на поведение. Струва ни се, че пътят на „социалната адаптация” не е способен да доведе до истинско оздравяване” [5-7].

Определена група учени твърдят, че истинското физическо и душевно здраве се състои не в това да съответства на нечии норми и стандарти, а в постигането на съгласие със самия себе си и с реалните факти от своя живот. Отстоявайки същите позиции, ние също смятаме, че особена актуалност днес придобива „запълването” на процеса на социалната адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба, с психологическо съдържание по посока на самореализацията на личността в нови за тях условия.

Като определен тип личност, военнослужещият, преминаващ в запас, е принуден преди всичко да се подготви за приемане на норми и ценности на новата социална среда, които съществено се различават от установените по време на службата във Въръжените сили. Ако при адаптацията към служенето в армията личността на военнослужещия в значителна степен се формира в социални условия, определяни от определен набор от твърдо регламентирани служебни, професионални права, задължения, отговорности, функции и

санкции, то социалната адаптация към нов начин на живот и среда (гражданско общество) предполага твърде широк и неопределен спектър на взаимодействие, който в голяма степен е предопределен от конкретно ситуативните условия на уволнението, а така също и от личностни структури, формирани в процеса на службата в армията.

Динамичните промени в средата на сигурност, поставят на сериозни изпитания военнослужещите, освободени по една или друга причина от военна служба и членовете на техните семейства. Преминавайки от военния към гражданския социум, в условията на тяхната жизнена дейност настъпват съществени изменения, засягащи различни страни от живота: география на службата и пребиваването, битови условия, съдържание на дейността, социален статус, ниво на претенции към новия живот, перспективи за по-нататъшно развитие, кръг на общуване и т.н. Това, което прави впечатление е, че в основата на всички тези изменения стоят преди всичко, измененията в психологията на личността на конкретния човек, който напуска обичайния за него социум и влиза в непривичен такъв.

Изследванията в тази област не са толкова популярни и това провокира научните ни търсения да разкрием факторите, отразяващи се на психологическото състояние на съвременния български военнослужещ, преминаващ в запас и неговата професионална адаптация, съответстваща на новите условия за жизнена дейност.

Изследванията в тази насока ни насочват към проявлението на няколко основни групи фактори, предопределящи психологическото състояние на освободения от военна служба военнослужещ. Става дума за: състоянието на икономиката на страната на съвременния етап; готовността на гражданското общество за „приемане” на преминаващите в запас военнослужещи и на членовете на техните семейства; степента на ангажираност (отношение) на Министерството на отбраната към тази категория; реализираните социални политики по отношение на тази рискова група на пазара на труда от Министерство на труда и социалната политика.

Следствие от тяхното проявление, могат да се дефинират и произтичащите основни проблеми, каквито са:

- проблеми от радикалната промяна на целия начин на живот: преместването на ново място за живеене; влошаването на материалното положение; загубата на жилище и несигурността на възможността за негово получаване на новото място; проблемите с намирането на работа и необходимостта от подготовка за жизнената дейност в новите условия;

- проблеми от липсата на гарантирана заетост след службата, несъвършенствата на системата за професионална подготовка и преподготовка на военнослужещите от запаса, тяхното устройване на работа; недостатъчната практическа реализация на привилегиите и правата на гражданите, освободени от редовете на Българската армия;

- проблеми от запазването у много военнослужещи на предишните стереотипи на действия преди и след освобождаване, свързани с очакването на помощ от държавата; навика да се разчита на формализираната социална защита на военната структура;

- проблеми от неподготвеността за действия в условията на новата икономическа ситуация в страната, загубата на квалификация от членовете на семействата на военнослужещите; устойчиво негативният имидж на освободените от военна служба военнослужещи в общественото мнение на сътрудниците на гражданските организации;

- проблеми от откритото игнориране от органите на военното управление на различни нива (с изключение на военните окръжия) на потребностите на освободените от военна служба военнослужещи; нежеланието на Министерството на отбраната да участва в решаването на техните проблеми след уволняване от военна служба и други.

Анализът показва, че за значителна част от военнослужещите и за членовете на техните семейства, освобождаването от армията довежда до крах на много надежди, до загуба на перспектива в живота и развитието. Хората, които от млади години са посветили себе си на нелеката военна служба, като правило, трудно се адаптират към новите условия. Социално-психологическата адаптация става за тях сложен процес. Появява се необходимостта да се усвоят нови социални роли, да се сформира нова идентичност, която да позволи адекватното самовъзприемане, обкръжение, придобиване на нова професия. Още повече, че трудностите съпътстват освободените от военна служба военнослужещи през целия процес на социална адаптация. На тях им е трудно да се ориентират в света на гражданските професии и източниците на информация, да съпоставят своите възможности с изискванията на различните видове труд, да търсят свободни работни места и да сключват трудови договори (създаване на подходящи трудови правоотношения).

В резултат на всичко това хората, способни да внесат достоен принос в реструктурирането на обществото, се оказват социално незащитена категория и съставляват група на риска. Изследванията са показателни, че сериозни трудности с избора на гражданска професия изпитват до 70% от военнослужещите от запаса (по данни на Агенцията по заетостта- АЗ) [1-4]. Много от тях до година и повече остават без работа. Освен намирането на работа за пълноценно влизане на освободените от служба военнослужещи в света на цивилния живот, е необходима голяма и сложна работа над самите тях: на тях им е нужно в много отношения да променят представата за себе си, за своя вътрешен свят и света около тях, да придобият нови стратегии и тактики на поведение (нов поведенчески модел).

На освободените от военна служба, както на никоя друга категория граждани, е необходима грамотна професионална консултационна помощ по всички въпроси, свързани с търсенето на работа (трудова посредничество), преминаването на преподготовка (професионална преквалификация), адаптация към пазара на труда и новото работно място. За съжаление, такъв род подготовка не се провежда днес нито във военните формирования, нито във военните окръжия по местоживееене, нито пък държавните социални служби предлагат адекватни програми и мерки в тази посока.

За целите на разработката и реализацията на такива проекти в рамките на Програмата за социална адаптация на военнослужещите, са използвани общите и частните технологии на социална адаптация на военнослужещите, преминаващи в запас и на членовете на техните семейства. Към тях се отнасят технологиите на професионална ориентация, психологическа рехабилитация, социално-психологическа рехабилитация, социално-педагогическа адаптация, привличане към дребното предприемачество, подкрепа на дребното предприемачество, намиране на работа, преподготовка и мониторинг .

Основните направления на психологическата подкрепа са: психологическото консултиране, психокорекцията, професионалната ориентация и психотерапията, прилагайки широк методически набор и отчитайки уникалността на личността, на нейните проблеми в контекста на жизнената ситуация; на психологическото съпровождане на предприемаческата дейност на военнослужещите от запаса, ръководителите и сътрудниците на предприятията от малкия и средния бизнес. Психолозите провеждат психодиагностика, индивидуално психологическо консултиране и психотерапия, групова психотерапия, професионално консултиране и професионален психологически подбор, социално-психологически тренинги с различна насоченост, първична медицинска диагностика.

Натрупаният опит, апробираните различни консултационни методики, събраната обширна статистика в хода на реализацията на Програмата „Социална адаптация”, позволява да се обобщят основните резултати от психологическата диагностика на социалните

проблеми на военнослужещите, освободени от военна служба. На тази основа става възможно да се определят моментите, които преобладават в структурата на психологическите проблеми на военнослужещите, преминали в запас и на членовете на техните семейства. По-конкретно, това са: професионалната ориентация и търсенето на работа, нежеланието да се поеме отговорност за своята жизнена ситуация, частичната психическа дезадаптация, семейните конфликти, слабото развитие на комуникативните навици, злоупотребата с алкохол, различните зависимости, адаптационните невротични реакции и неврози.

Изучаването на психологическите проблеми на изследваната категория военнослужещи и на членовете на техните семейства показва, че фактът освобождаване на член на семейството от военна служба, е болезнен момент и за всички негови членове. У членовете на семействата, основните причини за стресови състояния са: липса на работа за съпрузите, липса на жилище, алкохолизиране на един от съпрузите, материални трудности, проблеми във възпитанието на децата, разводи на съпрузите, липса на приятели, на връзки. Като следствие от тези проблеми на първо място сред психологическите отклонения са апатиите, депресиите, страховете, неврозите, както при децата, така и при възрастните. Познаването на тези проблеми позволява да се определи съдържанието на необходимата социално-психологическа подкрепа на военнослужещите, преминали в запас.

Освен това, важна страна на работата в областта на психологическата подкрепа, е прецизният анализ на целия предишен опит и личностните качества на офицера от запаса, максимално възможното им отчитане при подбора на подходяща работа или профил на преподготовка.

Внимание заслужават следните характеристики на освободения от военна служба военнослужещ: ниво на образованието, профил на професионалната подготовка, степен на съответствие на образованието и изискванията на гражданската дейност, характеристики на професионалните качества, възрастови характеристики) [5-7].

Особена група на военнослужещи, освободени от военна служба, съставляват участниците в мироопазващи или специални мисии. Те обикновено имат изразени прояви на посттравматични стресови разстройства. Най-често срещаните са: повтарящи се ярки сънища и нощни кошмари на бойните ситуации, натрапчиви спомени за психотравмиращи събития, съпровождани се от тежки преживявания, внезапни преживявания, „връщащи” към психотравмиращата ситуация, повишена раздразнителност, безпричинни изблици на гняв. Много от тези хора изгубват интерес към обществения живот. Те проявяват слаба активност при решаването на собствените си жизнено важни проблеми. Нерядко при тях се наблюдава загуба на способността да съпреживяват и на потребността от душевна близост с други хора, в това число и в семейния живот. Жизненият опит на тези хора е уникален и рязко се отличава от опита на хората, които не са участвали в подобни мисии. Спомените, общото минало, сближават участниците и ги карат да се търсят един друг. Нещо повече, от психологическа помощ се нуждае не само военноинвалидът, но и неговото най-близко обкръжение - родители, жена, деца.

Опитът показва, че тези семейства и до сега не се отнасят към категориите на семействата, особено нуждаещи се и изискващи защита и социално-психологическа помощ.

Апробацията на дейността по тези направления позволява да се изготви обобщен модел за работата с бившите военнослужещи и с членовете на техните семейства.

Не по-малко внимание в хода на реализация на Програмата за социална адаптация на военнослужещите, заслужава фактът, че освободените от военна служба военнослужещи, се нуждаят от психологическа подкрепа на всички етапи от тяхното преминаване към гражданска

дейност. Реализацията на комплексния подход към тази работа изисква решаването на задачи, свързани със:

- своевременната подготовка за освобождаване от военна служба и преход към гражданска дейност;

- информирането на военнослужещите от запаса за закономерностите на преходния период, за особеностите на пазара на труда и професионалната дейност в граждански условия, за очакваните ги трудности;

- психологическата готовност за смяна на професията и устойчивост в критични ситуации;

- подбора на нова професия, имаща сходство с предишната дейност;

- навиците в прилагане на най-простите методи и начини за намаляване на психическото пренапрежение и стресовото състояние;

- изготвянето на стратегии и тактики на поведение на пазара на труда.

Опитът показва, че най-голям ефект в психологическата адаптация на военнослужещите, специалистите постигат там, където системната, планова работа се осъществява с оглед на спецификата на етапите на преминаване на военнослужещи в запас и на членовете на техните семейства към новите условия на гражданския живот. И за да се повиши ефективността на социалната адаптация на тази категория граждани, е необходимо да се познаят технологията и особеностите на самия процес на социална адаптация на военнослужещите към гражданския живот. Такава е логиката и на по-нататъшните ни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Терзиев, В.**, С. Димитрова, Професионалната и психологическата адаптация- основа на социалната адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба, Годишна университетска научна конференция, 3-4 юли 2014, Велико Търново.
2. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, The Social Adaptation of the Military, Discharged from Military Service- Necessary or by Request, 11th International Academic Conference, Reykjavik, 2014.
3. **Terziev, V.**, S. Dimitrova, Social Adaptation as a Social Process in the Adaptation of Military Personnel, I Международная (X Всероссийская) научно-методическая конференция (заочная) „Инновации и наукоемкие технологии в образовании и экономике”, Башкирский государственный университет, Уфа, 2014.
4. **Terziev, V.**, S. Dimitrova, Implementation of a Working Model for the Process of Social Adaptation of Former Military Personnel and their Families, 12th International Conference Information Technologies and Management 2014, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.
5. **Terziev, V.**, S. Dimitrova, A New View on Social Adaptation of the Military, Discharged from Military Service, International Scientific Conference „Economics and Management- 2014 (ICEM-2014), Riga, Latvia.
6. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, Social and Educational Conditions for Adaptation of Former Military Personnel and Their Family Member, International Scientific Technical Conference, VelikoTarnovo, 2014.
7. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, Theoretical Study on a Pilot Implementation of a Working Model of the Process of Social Adaptation Former Military Personnel and Their Families in Bulgaria, International Scientific Technical Conference, VelikoTarnovo, 2014.